

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.20>

ФОРМАЛІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ ПРАВА В ЮРИДИЧНІЙ НАУЦІ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

Скоморовський В.Б.,
доктор юридичних наук,
професор ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»
ORCID: 0000-0002-1020-2322
e-mail: SkomorovskyVB@krok.edu.ua

Скоморовський В.Б. Формалізація цивільних процесуальних норм права в юридичній науці у світлі сучасних наукових підходів.

У статті аналізується формалізація цивільних процесуальних норм права в юридичній науці у світлі сучасних наукових підходів. Відзначається, що дана проблематика є важливою для вдосконалення законодавства та підвищення ефективності правозастосування, а наявні дослідження часто поєднують теоретичні напрацювання з практичними проблемами, такими як формулювання, систематизація та реалізація процесуальних норм, що сприяє кращому розумінню сутності цих норм, їх значення для справедливого судочинства та верховенства права. Наголошується, що формалізація цивільних процесуальних норм привертає увагу багатьох вчених, основні категорії, котрі розглядаються з досліджуваному контексті, включають формальну визначеність, формалізацію та юридичну техніку. Підкреслюється важливість чіткості та однозначності правових норм для захисту прав громадян. Констатується, що єдиний підхід щодо трактування терміна «формальна визначеність» на сьогоднішній день відсутній. Зауважується, що в сучасних підходах термін «формалізація» розуміється як процес надання формального вигляду, що включає заміну змістових термінів символами та формулами, в англійських словниках формалізація має два основних значення: укладення угоди або створення офіційного документа, а також структуризація об'єктів через впровадження правил, в українській сучасній науці терміни «формалізувати» і «формалізуватися» акцентують на наданні сталого вигляду та процесі набуття формальності. Наголошується, що формалізація в праві визначається як упорядкування правової інформації, етимологічно «формалізація» може бути витлумачена як процес надання форми явищу та результат цього процесу. Наголошується, що дослідження юридичної техніки охоплює не лише норми, а й організацію правових джерел, таких як нормативно-правові акти. Аналізуються підходи вчених до визначення юридичної техніки, котрі розглядають дане поняття як сукупність засобів, методів і прийомів, що використовуються для розробки та реалізації правових норм, з метою підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин. Вказується на ефективність правового регулювання, правову визначеність і системність, які хоча й взаємопов'язані, залишаються автономними, і зосередження лише на ефективності може призвести до втрати інших важливих ознак права, правова визначеність повинна забезпечувати передбачуваність застосування норм права для кожної особи, що є основою правової безпеки в демократичній державі, а системність позитивного проявляється через цілісність, внутрішню узгодженість та структурну організованість.

Ключові слова: норма права, нормотворча техніка, правотворчість, формалізація права, юридична техніка, цивільний процес.

Skomorovsky V.B. Formalization of civil procedural norms of law in legal science in the light of modern scientific approaches.

The article analyzes the formalization of civil procedural norms of law in legal science in the light of modern scientific approaches. It is noted that this issue is important for improving legislation and increasing the efficiency of law enforcement, and existing studies often combine theoretical developments with practical problems, such as the formulation, systematization and implementation of procedural

norms, which contributes to a better understanding of the essence of these norms, their significance for fair trial and the rule of law. It is emphasized that the formalization of civil procedural norms attracts the attention of many scientists, the main categories considered in the context of the study include formal certainty, formalization and legal technique. The importance of clarity and unambiguity of legal norms for protecting citizens' rights is emphasized. It is stated that there is no single approach to interpreting the term «formal certainty» today. It is noted that in modern approaches the term «formalization» is understood as the process of giving a formal appearance, which includes replacing meaningful terms with symbols and formulas. In English-language dictionaries, formalization has two main meanings: concluding an agreement or creating an official document, as well as structuring objects through the introduction of rules. In modern Ukrainian science, the terms «formalize» and «formalize» emphasize giving a stable appearance and the process of acquiring formality. It is emphasized that the study of legal technique covers not only norms, but also the organization of legal sources, such as regulatory legal acts. The approaches of scientists to the definition of legal technique are analyzed, who consider this concept as a set of means, methods and techniques used to develop and implement legal norms in order to increase the effectiveness of legal regulation of social relations. The effectiveness of legal regulation, legal certainty and systematicity are indicated, which, although interconnected, remain autonomous, and focusing only on efficiency can lead to the loss of other important features of law, legal certainty should ensure the predictability of the application of legal norms for each person, which is the basis of legal security in a democratic state, and the systematicity of the positive is manifested through integrity, internal consistency and structural organization.

Key words: rule of law, norm-making technique, formalization of law, legal technique, civil process.

Постановка проблеми. Сучасний стан наукових досліджень, присвячених теоретико-правовим аспектам формалізації цивільних процесуальних норм, засвідчує підвищену активність у правничій науці. Ця проблематика має ключове значення для вдосконалення законодавства України та підвищення ефективності правозастосування. Наукові праці в цій сфері поєднують фундаментальні теоретичні підходи з аналізом практичних викликів, що виникають в процесах правотворчої та правозастосовної діяльності.

Зміни у суспільних відносинах, пов'язані із здійсненням цивільного судочинства, зумовлюють його подальший розвиток загалом і вдосконалення цивільних процесуальних норм зокрема. Це безпосередньо пов'язано з необхідністю дотримання правил юридичної техніки формалізації, що є передумовою забезпечення справедливого судочинства та зміцнення принципу верховенства права. У сучасних дослідженнях значна увага приділяється як методологічним аспектам формалізації цих норм, так і практичним завданням, зокрема гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами.

Окрема група наукових досліджень зосереджується на впливі юридичної техніки та правової термінології на точність, однозначність і передбачуваність процесуальних норм. Не менш важливими є праці, присвячені аналізу механізмів їх імплементації та адаптації до сучасних потреб суспільства, а також розробці інструментів, спрямованих на запобігання нечіткому чи некоректному застосуванню норм у правозастосовній практиці.

Мета дослідження. Метою цієї статті є проаналізувати сучасний стан наукового дослідження проблем формалізації цивільних процесуальних норм права у юридичній науці, розглянувши їх крізь призму актуальних теоретичних підходів.

Стан опрацювання проблематики. Досліджувана проблематика ставала об'єктом наукових зацікавлень значної кількості відомих учених, серед яких: А. Байбак, С. Бичкова, Н. Голубева, Є. Еліна, П. Йолон, В. Лебеденко, Л. Макаренко, Д. Манько, Н. Петечел, Є. Романюк, О. Скакун, Є. Фурса, С. Фурса, Т. Цувіна, І. Шутак та інші. Водночас науковий інтерес до даної тематики постійно зростає, у зв'язку з чим постає потреба подальших комплексних напрацювань у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Проблематика формалізації цивільних процесуальних норм права в юридичній науці викликає на сьогодні неабиякий дослідницький інтерес з боку широкого кола науковців. Особливе значення при цьому приділяється таким категоріям як формальна визначеність, формалізація та юридична техніка. Так Є. Романюк розглядає формальну визначеність як сукупність вимог до законодавства, включаючи чіткість і однозначність приписів [11, с. 95]. Є. Еліна пов'язує формальну визначеність із принципом верховенства права, визначаючи її як характеристику, що забезпечує точні та прозорі правові норми для захисту прав і свобод індивідів

[4, с. 28]. А. Байбак виділяє дві форми прояву формальної визначеності: зовнішню та внутрішню формалізацію [3, с. 7]. О. Скакун визначає формальну визначеність як чіткість, однозначність та стислий виклад правових норм, що забезпечується правовими поняттями та юридичною технікою [12, с. 218]. Л. Макаренко підкреслює, що формальна визначеність є фундаментальною властивістю правової норми, акцентуючи на її формальному аспекті, без врахування логіко-юридичного змісту [7, с. 37].

Водночас запропоновані трактування не повністю розкривають сутність даного терміна, оскільки кожен учений аналізує його через призму своїх наукових пошуків. Це призводить до того, що акцент на точності та зрозумілості правових норм не охоплює всіх характеристик формальної визначеності в системному розрізі [1, с. 43]. Варто зазначити, що точність і зрозумілість є складовими ширшої категорії – правової визначеності, яка не є тотожною формальній визначеності. Між цими поняттями існує діалектичний зв'язок, характер і прояви якого залежать від контексту аналізу. Аналіз їх співвідношення дає підстави стверджувати, що формальна визначеність охоплює не лише правову визначеність, а й інші ключові властивості позитивного права, зокрема системність та ефективність.

У сучасній науковій літературі дослідники часто використовують термін “формалізація права” як синонім поняття “формальна визначеність”. Водночас більшість авторів частково підтримують підходи, згідно з якими абсолютна визначеність законодавчих норм не завжди є позитивним явищем. Однак при цьому не завжди уточнюється, про який саме різновид визначеності йдеться – правову чи формальну визначеність права [17, с. 166].

Водночас можемо простежити певну системність у розумінні формалізації права, розглядаючи її через три основні напрямки: як діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на надання праву властивостей формальної визначеності – зокрема правової визначеності, системності та ефективності; як сукупність правил такої діяльності, що дозволяє тлумачити формалізацію як складову частину юридичної техніки; як результат зазначеної діяльності, що може бути розглянутий як синонім формальної визначеності права.

У сучасних наукових підходах термін “формалізація” найчастіше пов'язується з діяльністю пов'язаною з наділенням будь-чого формою. Також він тлумачиться як логічний метод, що передбачає заміну змістових термінів символами та формулами. В англомовних словниках формалізація має два основні значення: укладення угоди або створення офіційного документа, а також процес надання об'єктам чіткої структури шляхом упровадження правил. Визначення термінів “формалізувати” і “формалізуватися” в українській мові акцентують увагу на наданні сталого вигляду та процесі набуття форми відповідно [13, с. 1544].

Розуміння формалізації права має певний зв'язок із наведеними вище підходами, проте водночас характеризується значною подібністю до її трактування в математичній логіці. Однією з основних спільних рис є наявність другого, “парного” компонента – інтерпретації. У математичній логіці інтерпретацією позначають процес, зворотний до формалізації, що у правовій площині може бути еквівалентним тлумаченню права. Зазначене ілюструє, що формалізація в обох сферах невід'ємно пов'язана з процесом інтерпретації як етапом переведення формальної конструкції у змістовну площину.

В свою чергу термін “форма права” у юридичній теорії тісно пов'язаний із поняттям “джерело права” [18]. У науковій традиції джерело права визначається як офіційна форма закріплення правових норм, визнана та санкціонована державою. Відповідно, поняття “форма права” можна розглядати як тотожне терміну “джерело права”, оскільки саме нормативно-правові акти та закріплені в них норми виступають безпосередніми джерелами права.

Таким чином, формалізацію права можна визначити як процес упорядкування правової інформації, пов'язаний із наданням їй певної форми – тобто приведенням до такого вигляду, який відповідає поняттю «джерело права». У свою чергу, трактування терміна “формалізація” вказують на акт створення домовленості або офіційного документа, а також на надання структурованості чи форми шляхом упровадження певних правил [5, с. 686]. Хоча ці визначення частково застосовні до правової сфери, жодне з них не охоплює всебічно поняття формування джерела права. Етимологічно слово “формалізація” може бути витлумачено як процес надання форми та як результат такого процесу [8, с. 19].

Разом із тим юридична техніка за сферами застосування поділяється дослідниками на правотворчу та правозастосовчу, що знаходить своє відображення також у поняттях юридичної тех-

ніки формалізації та юридичної техніки інтерпретації [18]. Такий підхід дає змогу узгодити поняття формалізації права із загальнонауковими традиціями, оскільки, як уже зазначалося вище, формалізація розуміється як процес, протилежний інтерпретації. Зазначене має важливе значення з погляду уникнення міжгалузевих непорозумінь, що сприяє кращому сприйняттю та глибшому розумінню досліджуваних правових категорій.

Водночас зміст діяльності, у якій застосовується юридична техніка, часто розуміється як “ви-роблення та реалізація юридичних норм”. Проте слід зауважити, що юридична техніка охоплює не лише норми права, а й вищі рівні організації джерел права, такі як нормативно-правові акти. Науковці також пропонують інші підходи до визначення юридичної техніки. Зокрема вона розглядається як сукупність науково обґрунтованих і перевірених на практиці правил складання найдо-сконаліших за формою правових актів.

Вважаємо, що під час вивчення цього питання необхідно враховувати такі ключові аспекти, як правова визначеність, системність і ефективність права. І. Шутак розглядає юридичну техніку як галузь знань про правила ведення юридичної роботи та створення в її межах юридичних документів [16, с. 82], що видається цілком обґрунтованим. Водночас звуження її ролі лише до процесу створення документів потребує уточнення: юридичну техніку слід розуміти ширше – не лише як інструмент створення (формалізації), а й застосування (інтерпретації) права. При цьо-му вона стосується не тільки нормативних документів, а й безпосередньо правових норм, які ці документи містять. В. Лебеденко пропонує більш комплексний підхід до визначення юридичної техніки, розглядаючи її в більш широкому контексті. На його думку, юридична техніка є сукупні-стю правил, приписів, прийомів і способів реалізації діяльності щодо створення, систематизації та застосування нормативно-правових актів і юридично значущих документів відповідними упов-новаженими суб’єктами – як фізичними, так і юридичними особами [6, с. 55].

У дослідженні формалізації як складової юридичної техніки необхідно також акцентувати на її значенні для розкриття змісту самої юридичної техніки. Цього можна досягнути шляхом вивчен-ня наявних наукових підходів до визначення юридичної техніки. Так доволі часто в науці можна простежити, що юридична техніка визначається як сукупність засобів, методів і прийомів, що ви-користовуються в юридичній діяльності для розробки та реалізації правових норм, спрямованих на підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин.

На наш погляд, важливо підкреслити, що ефективність правового регулювання не є єдиною метою застосування юридичної техніки. Її слід розглядати як одну з властивостей права, поряд із правовою визначеністю та системністю, яких право набуває завдяки дотриманню правил юри-дичної техніки формалізації.

Ці характеристики, хоча й тісно взаємопов’язані, залишаються самостійними. Надмірна кон-центрація лише на ефективності може призвести до втрати інших. Крім того, саме по собі досяг-нення високої ефективності правового регулювання видається неможливим без наявності у права таких рівнозначних складових формальної визначеності, як правова визначеність і системність.

Вважаємо за доцільне окремо акцентувати на правовій визначеності, що розглядається через наукові погляди та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). У своїй діяльності ЄСПЛ керується принципом правової визначеності, згідно з яким застосування норм права повинно бути передбачуваним для кожної особи [10, с. 334]. Кожна людина має право очі-кувати, що правові норми будуть застосовані до її конкретної ситуації на тих самих умовах, які діють для інших осіб у аналогічних обставинах. Порушення цього важливого принципу часто ви-никає через довільне трактування законодавства у процесі його практичної реалізації. Відповідно до принципу правової визначеності, громадяни повинні бути спроможні з упевненістю планувати свої дії, розуміючи їхні правові наслідки [15, с. 375].

Однак на думку ЄСПЛ, однієї лише чіткої поінформованості про можливі наслідки недо-статньо. Людина повинна бути впевнена, що ці наслідки обов’язково настануть. Отже, одним із найважливіших завдань держави є створення умов для ефективного виконання правових норм шляхом запровадження результативних процесуальних механізмів. Поєднання чіткості та зрозу-мілості права зі спроможністю держави гарантувати його реальне виконання формує необхідний фундамент для правової визначеності. У свою чергу, це стає основою правової безпеки кожної людини в демократичній правовій державі.

Ключовими елементами правової визначеності є чіткість і зрозумілість, які можуть мати різні рівні прояву та не завжди гармонійно поєднуються в одній нормі. У випадку конфлікту між чіт-

кістю та зрозумілістю пріоритет часто надається чіткості, оскільки вона забезпечує можливість передбачити наслідки дій суб'єкта.

Рівень необхідної чіткості варіюється залежно від сфери правового регулювання: у публічно-правових відносинах вимоги є найвищими, тоді як у приватному та конституційному праві вони менш жорсткі. Для досягнення прогнозованості правозастосування важливо враховувати не лише окремі норми, а й правову систему в цілому, включаючи законодавство, судову практику та наукові підходи [2, с. 12]

Правова визначеність може розглядатися як властивість позитивного права, яка, з одного боку, охоплюється формальною визначеністю (у контексті юридичної техніки), а з іншого – передбачає її як необхідну умову для забезпечення можливості передбачення наслідків юридично значимих дій.

Системність позитивного права виявляється через його цілісність, внутрішню узгодженість і структурну організованість. При цьому внутрішня узгодженість безпосередньо пов'язана з формалізацією норм права, структурна організованість – із формалізацією нормативно-правових актів, тоді як цілісність частково залежить від обох рівнів.

Усі зазначені властивості права забезпечуються дотриманням відповідних правил юридичної техніки формалізації.

У науково-практичних коментарях до Цивільного процесуального кодексу України акцентується увага на порушеннях правил формалізації права, які безпосередньо впливають на його властивості системності. Мова йде зокрема про невідповідність статті 9 ЦПК міжнародним зобов'язанням України, зокрема щодо обов'язків, пов'язаних з ратифікацією Європейської хартії регіональних мов. Тобто існує невідповідність у розумінні, хто має оплачувати послуги перекладача, що призводить до практичних проблем у судовій практиці [9, с. 31].

Також виявлено неузгодженість між положеннями статей 9 та 10 ЦПК, що свідчить про недотримання правил формалізації відповідних норм. Це проявляється як у невідповідності норм актам вищої юридичної сили, так і в неузгодженості між нормами одного рівня. Важливим також є питання узгодження норм ЦПК з Цивільним кодексом України, що підкреслюють С.Я. Фурса та Є.І. Фурса, наголошуючи на необхідності реформування цивільного судочинства. Так автори вказують на приклади невдалої формалізації норм, зокрема частини 9 статті 265 ЦПК, яка суперечить принципу свободи договору, закріпленому в Цивільному кодексі. Вони пропонують, щоб суд лише визнавав правовідносини відповідними певній категорії договору, а не змушував сторони укласти договір, що підкреслює важливість гармонізації норм ЦК та ЦПК [14, с. 19].

Висновки. На підставі аналізу сучасного стану наукових досліджень проблем формалізації цивільних процесуальних норм права у юридичній науці, проведеного крізь призму актуальних теоретичних підходів, можна зробити наступні узагальнення.

1. Формалізацію цивільних процесуальних норм права доцільно розглядати у трьох взаємопов'язаних вимірах: як діяльність уповноважених суб'єктів, спрямовану на надання цивільним процесуальним нормам властивостей формальної визначеності – зокрема правової визначеності, системності та ефективності; як сукупність правил такої діяльності, що дозволяє тлумачити формалізацію як складову частину юридичної техніки; як результат зазначеної діяльності, що може бути розглянутий як синонім формальної визначеності права.

2. Дослідження проблем формалізації цивільних процесуальних норм права залишається актуальним напрямом розвитку юридичної науки. Це зумовлено як потребою у вдосконаленні законодавства, так і практичними прикладами недотримання вимог юридичної техніки при формалізації окремих норм. Такі випадки демонструють не лише теоретичне, а й прикладне значення подальшого поглиблення дослідження в зазначеному напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адаскалиця К., Дідич Т. Стан наукового дослідження теоретико-правових аспектів формалізації цивільних процесуальних норм права у вітчизняній юридичній науці. *Legal Bulletin*. 2023. № 3(9). С. 40–49. <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-09-40-49>.
2. Адаскалиця К.К. Правова визначеність як вимога до формалізації норми права. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. 2024. Вип. 17(29). С. 10–18. <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.10-18>.

3. Байбак А.Г. Правова (формальна) визначеність в системі властивостей і характеристик позитивного права. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 2(23). Том 5, ч. 2. С. 3–8. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2018_2%285.2%29__3.
4. Еліна Є.С. Співвідношення формальної визначеності та верховенства права. *Право і безпека*. 2021. № 1 (80). С. 28–34. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2021.1.03>.
5. Йолон П.Ф. Формалізація. *Філософський енциклопедичний словник* / В.І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України: Абрис, 2002. 742 с. URL: https://archive.org/details/filosofskyi_entsyklop/page/686/mode/2up.
6. Лебеденко В.І. Юридична техніка: поняття, призначення, методологічні засади застосування. *Інформація і право*. 2014. № 2(11). С. 52–56. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Infpr_2014_2_13.
7. Макаренко Л.О. Теоретичні закономірності дії правових приписів. НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Дис... канд наук. Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Київ 2004. 191 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0405U000375>.
8. Манько Д.Г. Технології формалізації права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 5. С. 18–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_jur_2013_5_6.
9. Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України. за заг. ред. Н.Ю. Голубевої. Київ: Юрінком Інтер, 2021. 840 с. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/naukovo-praktichnij-komentar-civil-nij-procesual-nij-kodeks-ukraini.html?srsId=AfmBOooS Uecm8w8GFchslBYBwQjwnOxzxs4rk0bX-qBWoSkrwtPQSgDV>.
10. Петечел Н.М. Реалізація принципу верховенства права у практиці Європейського Суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія ПРАВО. Вип. 86. Ч. 5. С. 331–335. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.48>.
11. Романюк Є.О. Формальна визначеність права, як підстава визначення меж людської свободи. *Молодий вчений*. 2014. № 5 (8). С. 95–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_5%282%29__26.
12. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум. 2001. 656 с. URL: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/687>.
13. Формалізуватися. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* (з додатками і доповнення). Головний редактор В.Т. Бусел. Ірпінь. ВТФ «Перун». 2005. 1728 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000728%5F13.
14. Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. С.Я. Фурси, С.С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. 640 с. URL: https://pravo-izdat.com.ua/index.php?route=product/product/download&product_id=4850&download_id=1697&srsId=AfmBOorU-hl7IOARf-I6IOLhJbHU0N0fB_j0z6nHABPjC8Espr22Ynrr.
15. Цувіна Т.А. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373–379. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2019.66>.
16. Шутак І. Юридична техніка як сфера наукових знань і навчальна дисципліна. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 81–86. URL: https://visnyk.kh.ua/web/uploads/pdf/ilovepdf_com-81-86.pdf.
17. Шутак І.Д. Перенавантаження тексту нормативно правового акта надмірним використанням дефініцій. *Юридична техніка у правотворчості та правозастосуванні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Івано-Франківськ, 10 груд. 2021 р.) / ЗВО «Університет Короля Данила»; Громадська організація «Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки; за заг. ред. І. Д. Шутака; упоряд.: Л.М. Андрусів, О.О. Мейгеш. Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2021. С. 162–168. URL: <http://repository.ukd.edu.ua/handle/123456789/239>.
18. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 6: Т – Я. 2004. 768 с. URL: <https://kup.edu.ua/doc/juridichna-enciklopedija-v-6-t.-redkol.-ju.s.-shemshuchenko-vidp.-red.-ta-in.pdf>.